

donacije i nasljedne običaje uslijed kojih se posjed jednako dijelio među svom djecom, čime se svakom generacijom sve više mrvio i usitnjavao. Uslijed tih promjena mijenjala se i struktura roda, to jest došlo je do jačanja rodovskih veza koje odmiču "individualizam" 10. stoljeća, čime je, naizgled paradoksalno, alodij bio sigurniji u feudalnom dobu, između 1075. i 1160. godine, nego u 10. stoljeću. Razvoj banalitetnog vlastelinstva omogućio je izdizanje i izdvajanje još jednog društvenog sloja, ministerijalaca, a obnovom trgovine u makonskom kraju krajem 11. stoljeća stvara se i građanski sloj.

No, te ekonomske promjene neće radikalno utjecati na društvenu strukturu makonskog kraja do druge polovice 12. stoljeća, kada postaju korijen društvenih promjena, iako ni one u političkoj sferi nisu zanemarljive. Sinergijski učinak porasta cijena, pomame za novootkrivenim luksuznim robama koje postaju dostupne razvojem trgovine i prestanka ekonomske solidarnosti roda donio je znatne probleme velikom dijelu plemstva, kako kaštelanima tako i sitnom plemstvu. S druge strane, novi ekonomski uvjeti pogodovali su bogaćenju građanstva, koje novostečena bogatstva koristi i za kupnju zemljišnih posjeda, čime ulazi u sloj zemljoposjedničke vlastele te se time uključuje u feudalni sustav, i to kao njegov vrh, na slikovit način predstavljajući sudar starih institucija s novim ekonomskim okolnostima. U političkoj sferi poremećaje u makonskom društvu donio je povratak kraljevske vlasti u drugoj polovici 12. stoljeća. Gotovo "uvučeni" u zbivanja, Kapetovići su daleko lakše nego na sjeveru i zapadu Francuske, gdje su bile uspostavljene veće i čvršće kneževine i vojvodstva, u makonskom kraju povratili vlast koja je okopnula sredinom 10. stoljeća. Povratak kraljevske vlasti najviše je pogodio grofove i kaštelane, ali je ona, postavljajući se kao vrhovna vlast i vrhovni sudac, općenito duboko poremetila političku kulturu koja je počivala na sukobima banalitetnih vlastelinstava tijekom kojih nije bilo moguće uspostavljanje takve vrste hijerarhije u kojoj je netko za sebe mogao tvrditi (ili u praksi provoditi) da je vrhovna (neprikosnovena) vlast. Dakle, zajedničko djelovanje ekonomskih promjena koje su nagrízale ekonomsku bazu položaja plemstva i ograničavanje nezavisnosti i slobode djelovanja od strane suverene vlasti preobrazilo je sve slojeve plemstva, a to se možda najbolje ogleda u pojavi "plemstva funkcije" oko 1240. godine. Uslijed takvih pritisaka, kada vojni poziv i stil života utemeljen na bogatstvu više nisu mogli biti karakteristike koje su izdvajale plemstvo kao zaseban privilegirani stalež, nasljednost izbija u prvi plan kao jedina i prava odlika plemstva.

Ovaj kratki i jezgroviti pregled knjige ne otkriva niti može otkriti puno od sadržaja djela, a ni umješnosti i bogatstva detalja s kojima je Duby pristupao svakom problemu i svakoj napisanoj stranici. No, ovdje nije riječ samo o zadovoljstvu samog čitanja knjige, već i o mogućnosti da se vratimo na sam izvor Dubyjeva rada, ali i da puno bolje shvatimo, bez obzira na to što su mnoge Dubyeve teze danas ispravljene i odbačene (ili možda baš zato), stanje medievističke historiografske produkcije danas.

Antun Nekić

Svetislav Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, Pomorski muzej Crne Gore Kotor, Kotor 2012., 503 str.

Opsežno djelo *Graditeljstvo Kotora* arhitekta Svetislava Vučenovića nastalo je kao rezultat sustavnog višegodišnjeg proučavanja Kotora, provedenog nakon razornog potresa 1979. godine. Istraživanja su izvršena u okviru djelatnosti Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor (od 1992. godine Regionalnog zavoda) i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Srbije, a rezultati su predstavljali podlogu za Urbanistički projekt Kotora, kao i za brojne revitalizacije pojedinih zdanja (palača, kuća, utvrđenja).

Knjiga započinje sažetim predgovorom (3), sadržajem (5-10) i uvodom (11-12). U prvoj većoj cjelini, naslovljenoj *Urbani razvoj* (13-202), izložena je graditeljska prošlost Kotora od najstarijih vremena do suvremenog doba. Cjelina započinje izlaganjem o najstarijim tragovima

urbanog Kotora (antički *Acruvium*) i usporedbom graditeljskog razvoja Risna (tada glavnog središta Boke), Ulcinja i Kotora. Nakon rimskoga razdoblja uslijedilo je useljavanje Slavena kojemu je romanski Dekadaron odolio zahvaljujući zaštićenom položaju i vojnoj snazi, ali je sve snažniji priljev useljenika iz drugih dijelova Boke te iz unutrašnjosti u značajnoj mjeri promijenio demografsku, društvenu i urbanu sliku grada. Materijalni tragovi ranosrednjovjekovnog Kotora sačuvani su u fragmentima te autor – u cilju razjašnjavanja drevne urbane vizure grada – poseže za brojnim usporednim istraživačkim rezultatima koja se odnose na druge istočnojadranske gradove. Raščlanjuje se struktura plana grada i ukazuje na stambene objekte, a posebna se pozornost pridaje najstarijim sakralnim objektima (crkve sv. Marije od Rijeke i sv. Tripuna, benediktinski samostani i drugo).

Unutar navedene cjeline opsežno je i poglavlje koje prati graditeljsku baštinu Kotora nakon prestanka bizantske vlasti, kada grad i okolica (do početka 15. stoljeća) postaju dijelom srpske države. U tome je razdoblju Kotor unutar zidina dosegao opseg koji je – uz neznatne promjene – sačuvan i do danas. O tome svjedoči trokutasta forma kotorske gradske jezgre trajno omeđena podnožjem utvrde, morem i rukavcem Škurde. I u ovome poglavlju autor donosi brojne usporedbe s drugim istočnojadranskim gradovima te ukazuje – tragom pisanih izvora – na nazivlja kotorskih četvrti (*contrade*) prema onodobnim crkvama, na stilska obilježja graditeljskih zdanja, kao i na opće značajke javne i stambene arhitekture. U potonjem je kontekstu osobito podroban osvrt na tipove stambene arhitekture (podjela kuća na pučke, građanske i plemićke), način njihove gradnje i na razmještaj prostorija unutar objekta. Kada je riječ o sakralnim zdanjima, autor u ovoj cjelini opisuje srednjovjekovne slojeve kotorske stolnice i nekih drugih crkava (sv. Marije Koleđate, sv. Luke, sv. Martina, sv. Pavla) te upozorava na postojanje niza crkava koje su vezane uz bratimske udruge (bratovština sv. Nikole mornarâ, sv. Križa) i prosjačke redove (franjevci i dominikanci).

Pod mletačkom se upravom Kotor nalazio od 1420. do 1797. godine. U tom razdoblju, dugom gotovo četiri stoljeća, Kotor je u više navrata stradavao u razornim potresima (osobito 1537., 1563., 1667. i 1726. godine) i požarima, posljedica čega su bile brojne promjene u arhitektonskoj vizuri grada. Nadalje, kao glavni grad mletačke istočnojadranske pokrajine *Albania Veneta* i važno uporište prema osmanskim stečevinama u neposrednom susjedstvu, Kotor u mletačko doba doživljava značajne preinake u sustavu fortifikacija, namijenjenih za smještanje vatrenoga oružja, ali i za obranu od njega (rekonstrukcije na Gurdiću, Škurdi, Kaštelu). Iz toga su nam vremena sačuvani i grafički prikazi grada i gradskih utvrda koje autor objavljuje te donosi njihova pojašnjenja. Raščlanjuju se, nadalje, i rekonstrukcije u strukturi gradske jezgre (osobito nakon potresa 1667. godine), izgled gradskih trgova, državnih zgrada (hospitali, lazareti) te se posebna pozornost pridaje tipologiji i stilskim obilježjima (gotika, renesansa, barok) stambene arhitekture.

Slijedi osvrt na graditeljstvo Kotora u vrijeme francuske i austrijske uprave gradom te se ovdje poglavito predstavljaju arhivska građa, grafički prikazi i fotografije Kotora u 19. stoljeću i s početka 20. stoljeća. Naposljetku, prva cjelina završava kratkim osvrtom na razdoblje 20. stoljeća. Iako tada, točnije između Prvoga i Drugoga svjetskog rata, kotorski Stari grad nije doživio radikalne građevinske zahvate, brojim je malim pregradnjama izgubio neka od obilježja svoje drevne, tradicionalne arhitekture. Brojni prikriveni građevinski nedostaci unutar gradskih zidina osobito su došli do izražaja nakon potresa 1979. godine. Upravo su terenske analize zatečenog stanja nakon potresa sadržane u drugoj središnjoj cjelini knjige – *Graditeljsko nasljeđe* (203-476). U toj je tematskoj cjelini analitički prikazan prostor *intra muros* s oko 60 blokova-insula i preko 300 zgrada. Gradivo je razvrstano u obliku pojedinačnih dosjea s opsežnim opisom terenskih analiza, navođenjem arhivskog materijala, literature i zaključka o arhitektonskom razvoju dotičnog objekta. Kada je riječ o pisanim vrelima, autor knjige navodi kako je za izradbu ove cjeline koristio objavljeno gradivo iz Istorijskog arhiva u Kotoru, stare zemljovide i planove (poput, primjerice, onaj kapetana Francesca Gironcija iz 1785. godine,

austrijski katastar za Kotor), kao i projekte za pregradnje iz Fonda Opštine Kotor. Za svaki se objekt donosi iscrpan arhitektonski opis (smještaj, izgled, podaci iz izvora, slojevi kroz povijest i drugo) te su na taj način – uz obilan popratni ilustrativni materijal – praktički sva kotorska zdanja dobila svoj analitički opis kroz sve razvojne slojeve povijesti.

U završnom dijelu knjige nalaze se prilozi: sažeci na crnogorskom i engleskom jeziku (479-489), pregled izvora i literature (490-503) te (nepaginirano na kraju knjige) planovi Kotora i popratne ilustracije.

Knjiga *Graditeljstvo Kotora* može se smatrati jednom od najcjelovitijih urbanoloških studija istočnojadranskih povijesnih gradova. Autor Svetislav Vučenović istaknuti je istraživač graditeljske baštine s dugogodišnjim iskustvom proučavanja povijesnih jezgri Splita, Trogira, Herceg Novog i drugih značajnih urbanih istočnojadranskih sredina te je ta iskustva u punoj mjeri ugradio u monografiju o graditeljskom nasljeđu grada Kotora. Na više od 500 stranica teksta autor je cjelovito obradio graditeljstvo Kotora koje je proučavao s aspekta povijesnog razvitka i današnje analize građevnih blokova stare jezgre. Osobito vrijedi istaknuti minucioznu obradu više od 60 kotorskih gradskih blokova (uz iscrpnu arhitektonsku dokumentaciju), čime ovo djelo postaje dobar model za proučavanje i znanstvenu prezentaciju drugih urbanih cjelina duž istočnoga Jadrana.

Lovorka Čoralić

Radoslav Bužančić, *Nikola Ivanov Firentinac i trogirski renovatio urbis*, Književni krug, Split 2012., 265 str.

Koncem prošle godine objavljena je knjiga Radoslava Bužančića *Nikola Ivanov Firentinac i trogirski renovatio urbis* u izdanju Književnog kruga iz Splita. Knjiga je nastala kao rezultat autorovih višegodišnjih arhivskih, arhitektonskih i arheoloških istraživanja glavnoga trogirskega trga u doba njegove ranorenesansne obnove. Ovom interdisciplinarnom analizom pisanih vrela i sačuvanih materijalnih izvora autor je duboko zadržao u sferi povijesti umjetnosti, povijesti arhitekture te povijesti Crkve i filozofije.

Predmet autorova istraživanja, dakle, provedba je iznimno značajnog komunalnog zahvata preinake glavnog trogirskega trga u doba rane renesanse. Pisani dokumenti i natpisi, kao i provedena arheološka istraživanja, potvrđuju kako je od šezdesetih do osamdesetih godina 15. stoljeća ondje izveden urbanistički zahvat nadahnut suvremenim urbanističkim pothvatima velikih renesansnih graditelja papinskog Rima. Stoga u naslovu knjige autor i parafrazira sintagmu obnove Rima pape Nikole V., nazivajući taj veliki pothvat *renovatio urbis Traurii*.

U uvodu knjige autor opisuje glavni trogirski trg prije renesansne obnove grada, a potom predstavlja duh rane renesanse u gradu i trogirski humanistički krug. Njemu je pripadao i Koriolan Cipiko, ključna osoba koja je na temelju teoretskih postavki Leona Batiste Albertija provela trogirsku *renovatio urbis*. Nadalje, čini se da je značajnu ulogu u tom urbanističkom zahvatu imao i Fantin de Valle, učeni klerik i humanist, pripadnik izumrle trogirske plemićke obitelji, koji se u renesansnoj Mantovi prvi puta susreo s teoretskim traktatima o urbanizmu i modernim rješenjima u uređenju gradskih foruma. Njegova su iskustva, zaključuje autor, najvjerojatnije zaslužna za pojavu čiste Albertijeve arhitekture u Trogiru. Pored njih, autor kao značajnog protagonista renesansne obnove grada spominje i Jakova Turlona, biskupa u čije je vrijeme provedena opsežna obnova katedralne crkve radovima Andrije Alešija i Nikole Firentinca. Time je došlo do ozbiljne promjene tridesetogodišnje obnove prvostolnice koju su provodili Turlonovi prethodnici.

Dolazak Nikole Firentinca na istočnojadransku obalu značio je opći kvalitativni skok u umjetnosti renesanse ovoga područja, a njegov boravak u Trogiru odredio je raskid s tradici-